

НДР № 11БФ-017-01

“ТЕНДЕНЦІЇ СТРУКТУРНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ ТА ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ”

**Етап 5. “Соціологічна модель структурних
трансформацій українського суспільства”**

Факультет соціології – 2011 - 2015 рр.

Наукові керівники: А.П. Горбачик (2011-2013), О.Д. Куценко (2014-2015)

Авторський колектив: Сірий Є.В. (зав.НДС), Чернова К.О., Савельєв Ю.Б.,
Полтораков О.Ю., Черних Г.А., Ракша Д.А., Нахабич М.А., Алексєєва О.А., Гришина
Т.В., Ковязіна К., Новікова Л.О.

Штат: 3 доктора наук, 3 кандидата наук, 2 молодших наукових співробітника,
1 пров.спеціаліст-соціолог , 1 пров.інженер , 1 ст.лаборант в\о., 3 аспіранта (поза штатом)

Фінансування НДР з Державного бюджету за 5 років: 3522325 грн.

Впровадження результатів проекту :

у навчальний процес:

- Нова освітня програма «Соціальні технології» за спеціальністю "Соціологія" для ОКР «бакалавр» і «магістр»;
- Три нові спеціалізації для освітньої програми "Соціологія" для ОКР «бакалавр» і три нові спеціалізації для освітньої програми "Соціологія" для ОКР «магістр»;
- Спеціальні курси лекцій та модулі з 12 навчальних дисциплін загальною кількістю 528 лекційних та практичних годин;
- Теми окремих лекційних дисциплін, які викладаються кафедрою соціології факультету соціології і права НТУ «Київський політехнічний інститут» на магістратурі і бакалавріаті (довідка про впровадження).
- Прочитано **6** гостьових лекцій: в Кембриджському ун-ті (В.Британія), Вільному ун-ті Берліну (ФРН), ун-ті м. Констанц (ФРН), Академії наук Угорщини, Харківському національному ун-ті ім.В.Каразіна, Українському католицькому ун-ті.

У науковій діяльності ДУ «Державний інститут сімейної та молодіжної політики» Міністерства молоді та спорту України довідка про впровадження), а саме:

- при розробці фундаментальної НДР «Соціальне відторгнення та соціальне залучення молоді в сучасній Україні» і підготовці щорічної Аналітичної доповіді Президенту і Верховній Раді України про становище молоді в Україні (за підсумками 2014 року).

Отримано 24 гранти (OSI\HESP, NATO, DAAD, фонд Бьоля, the World Bank, Fullbright, Erasmus+, ESS, університети м.Констанц, м.Лозани, м.Осло, Варшавський, Корвинуський ун-т м.Будапешт тощо) на загальну суму 17872,55 тис.грн., з яких через бухгалтерію НДЧ КНУ – 292,5 тис. грн.

Публікацій: усього **699** (разом з тезами доповідей - **879**), у т.ч.:

- монографій (розділів монографій) – 37
- статей у зарубіжних виданнях, одиниць – **91**
- статей у фахових виданнях України – 265.

Взяли участь у **191 міжнародних наукових конференціях** (штатні співробітники НДР – у 49).

Організовано 17 міжнародних наукових конференцій, круглих столів.

Зверстано 30 збірників наукових праць.

Об'єкт дослідження: структурні зміни українського суспільства в контексті глобалізації та євроінтеграції в період з 2000.

Мета роботи: розкрити механізми і тенденції структурних трансформацій в сучасному українському суспільстві в контексті глобалізації та європейської інтеграції і **розробити соціологічну модель структурних трансформацій.**

Етапи науково-дослідної роботи:

№	Назва етапу	рік	Очікувані результати
1	Тенденції трансформації інституційної структури укр. суспільства у порівн. перспективі	2011	<ul style="list-style-type: none"> • Система показників інституціональної трансформації українського суспільства; • тренди трансформації базових інститутів
2	Ціннісні механізми структурних змін сучасного українського суспільства	2012	<ul style="list-style-type: none"> • Система показників ціннісної динаміки українського суспільства; • «ціннісна мапа» укр. суспільства
3	Соціальні актори структурних трансформацій : ресурсні, ціннісні, діяльнісні виміри	2013	Соціологічна оцінка структурно-діяльнісного потенціалу провідних соціальних акторів структурної трансформації суспільства
4	Тенденції взаємодії соціальних інститутів і соціальних акторів : виміри якості життя, нерівностей та солідарності	2014	<ul style="list-style-type: none"> •Мапа соціальних нерівностей українського суспільства •Тенденції якості життя і солідарності в порівняльній перспективі
5	Соціологічна модель структурних трансформацій українського суспільств .	2015	Соціологічна модель структурних трансформацій українського суспільств .

ВСТУП

1. Теоретична інтерпретація структурних трансформацій і суспільного розвитку

1.1. Закономірності структурних трансформацій суспільства (Куценко)

1.2. Теоретична модель модернізації і суспільного розвитку (Савельєв)

Висновки до розділу 1.

2. Соціальна якість суспільства як чинник і результат суспільних трансформацій

2.1. Базові складові теоретичної моделі соціальної якості суспільства (Куценко, Савельєв)

2.2. Соціальне залучення vs. відторгнення як вимір структурних трансформацій

2.2.1. Теоретична інтерпретація соціального залучення (Гришина)

2.2.2. Соціальне залучення в координатах політико-громадянської участі в європейських порівняннях (Савельєв)

2.2.3. Соціальні нерівності і потенціал соціального залучення людей похилого віку (Гришина, Куценко, Ракша, Алексеєва)

2.3. Соціальний капітал як характеристика якості суспільства

2.3.1. Соціальний капітал українського суспільства (Куценко, Савельєв)

2.3.2. Соціальна солідарність та її емпірична модель (Куценко, Горбачик)

2.3.3. Роль соціального капіталу у відтворенні соціального статусу бюрократії (Куценко, Черних, Ковязіна)

2.4. Етносоціальні дистанції та міграція як індикатори соціальної якості суспільства (Чернова)

Висновки до розділу 2.

3. Ціннісна основа структурних трансформацій

3.1. Ціннісні відмінності регіонів України крізь призму концепції path dependency (Куценко, Горбачик)

3.2. Поколінні відмінності ціннісної структури суспільства (Новікова, Куценко)

3.3. Зміна цінностей у професійній групі вчителів (Кожекіна, Куценко)

4. Суб'єктна складова структурних трансформацій

4.1. Бізнес-клас і підприємці як нові соціальні актори (Сірий)

4.2. Політичні виміри соціально-класових розколів (Куценко, Горбачик)

5. Деструкції структурних трансформацій в Україні

5.1. Насилля як фактор суспільної дезінтеграції (Черних)

5.2. Геополітичні деструкції (Полтораков)

ВИСНОВКИ

Оцінка стану правової демократії і ринкової економіки (індекс статусу), ефективності політичного управління (індекс управління) в окремих постсоціалістичних країнах, Інститут Бертельсмана, рейтинг, 2012 і 2014 рр.

країна	Status Index		Management Index	
	2012р.	2014р.	2012р.	2014р.
Естонія	3	3	4	4
Польща ↑	6	5	13	6
Литва	7	7	8	8
Угорщина	16	16	65	65
Грузія ↑	58	48	53	41
Молдова	45	45	47	47
Казахстан	83	83	75	75
Україна	57	57	87	87
РФ ↓	60	77	99	104

Джерело: <http://www.bti-project.org/reports/regional-reports/post-soviet-eurasia/>

Основні дослідницькі питання:

1. Якими є соціальні механізми структурних трансформацій суспільства?
2. Що вважати результатом структурних трансформацій? Якими є його соціологічні виміри?
3. Якими є базові тенденції і стан структурних трансформацій українського суспільства у європейському контексті?
4. Якими є можливі сценарії подальшого розвитку суспільства?

Соціологічна модель структурних трансформацій українського суспільства

Теоретичні засади:

1. Діяльнісно-структурний підхід: - значення синергії дій множинних соціальних суб'єктів (спільної спонтанної взаємодії);
- значення добровільної (некерованої) соціальної дії – активність громадянського суспільства, волонтерство, благодійність....

2. Неоінституціональний підхід “широкої структури” (*framework*) суспільного розвитку (*Мюрдаль, Брюс, Норт, Старк..*) – **якість соціальних інститутів**, значення норм, стратегій - інститути забезпечують вибір траєкторії змін, культура робить зміни сталими (*Д.Норт*);

3. Соціокультурний підхід – значення ментальності, цінностей, традицій, що впливають на інститути та індивідуальні вибори (*А.Сен, Н.Флігстін, Р.Інгелхарт*).

Оцінка трансформаційних змін у змістовних вимірах модернізації і покращення соціальної якості суспільства

- **Вимір модернізації** - принципові змістовні орієнтири (критерії) розвитку суспільних відносин.
- **Вимір соціальної якості** суспільства доповнює популярні економічні та політичні виміри трансформації як модернізації.
Індикатори:
 - 1) **спроможність людей здійснювати важливі для житєдіяльності вибори, контролювати власне життя;**
 - 2) **доступність «інституціонального і структурного контексту» (матеріальних та інших ресурсів) соціальної участі;**
 - 3) **прийняття спільних норм і цінностей, а також взаємна довіра, що дозволяє збільшити результативність соціальних взаємодій та згуртованість суспільства.**

Розвиток підходу А.Волкнер, А.Сена, Дж.Стіглиця, 2009, К.Вольяс, П.Аббот 2010, Ка Ліна 2015.

Аналіз українського суспільства в системі наступних параметрів соціальної якості суспільства:

- 1. Економічна безпека,*
- 2. Соціальна згуртованість (солідарність, спільні цінності, взаємна довіра),*
- 3. Соціальне залучення (економічна, політична, громадянська участь),*
- 4. Соціальна спроможність контролювати власне життя (активізм).*

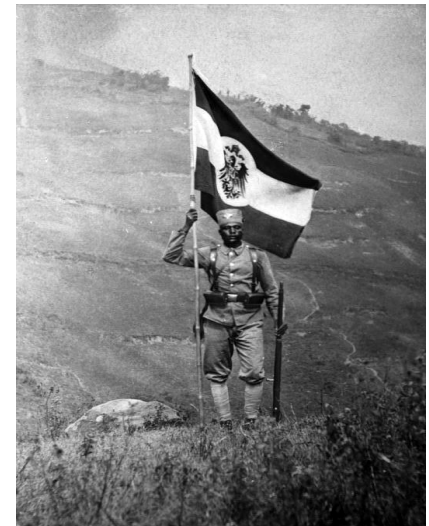
1. Ціннісна неоднорідність українського суспільства – в регіональних та генераційних вимірах

1а. Залежність ціннісної свідомості від минулого стану суспільства:

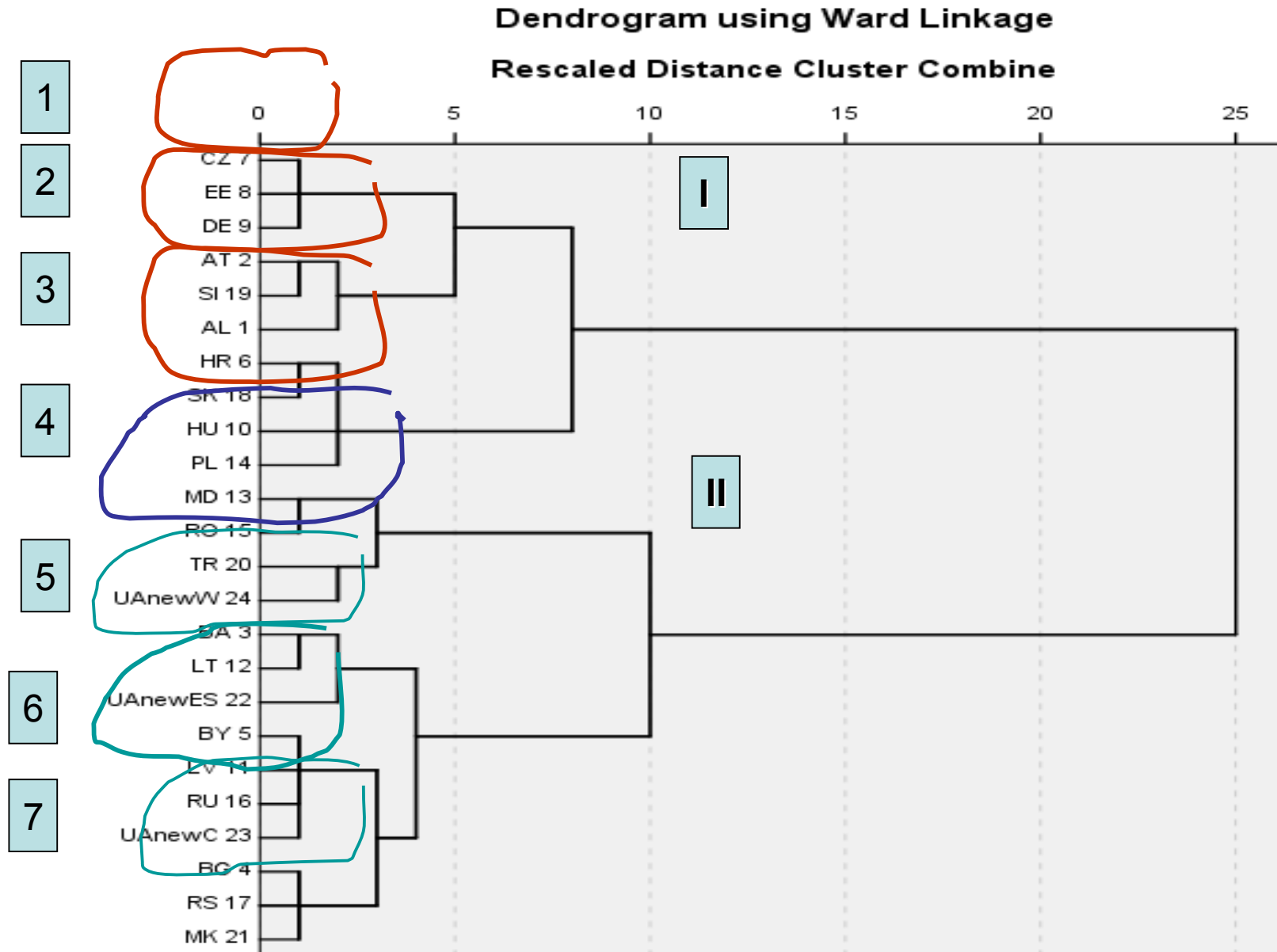
- Цінності – основа формування соціального порядку;
- Цінності суспільства залежать від його історії;
- Різні регіони України історично входили до різних держав, імперій, що обумовлює суттєві регіональні відмінності в ціннісній свідомості в сучасному українському суспільстві.

Аналіз “історичної спадщини” в ціннісній свідомості в індикаторах:

- Авторитарні установки.
- Установки на демократичний порядок
- Соціальна довіра
- Національна гордість
- Релігійність
- Установки на соціальну участь

Кластери 22 країн в 6-и параметрах: Author, Dem, Social, Proud, Relig, Act

“Імперська спадщина” в ціннісній свідомості в країнах східної та центральної Європи

(результати багатовимірної кластеризації)

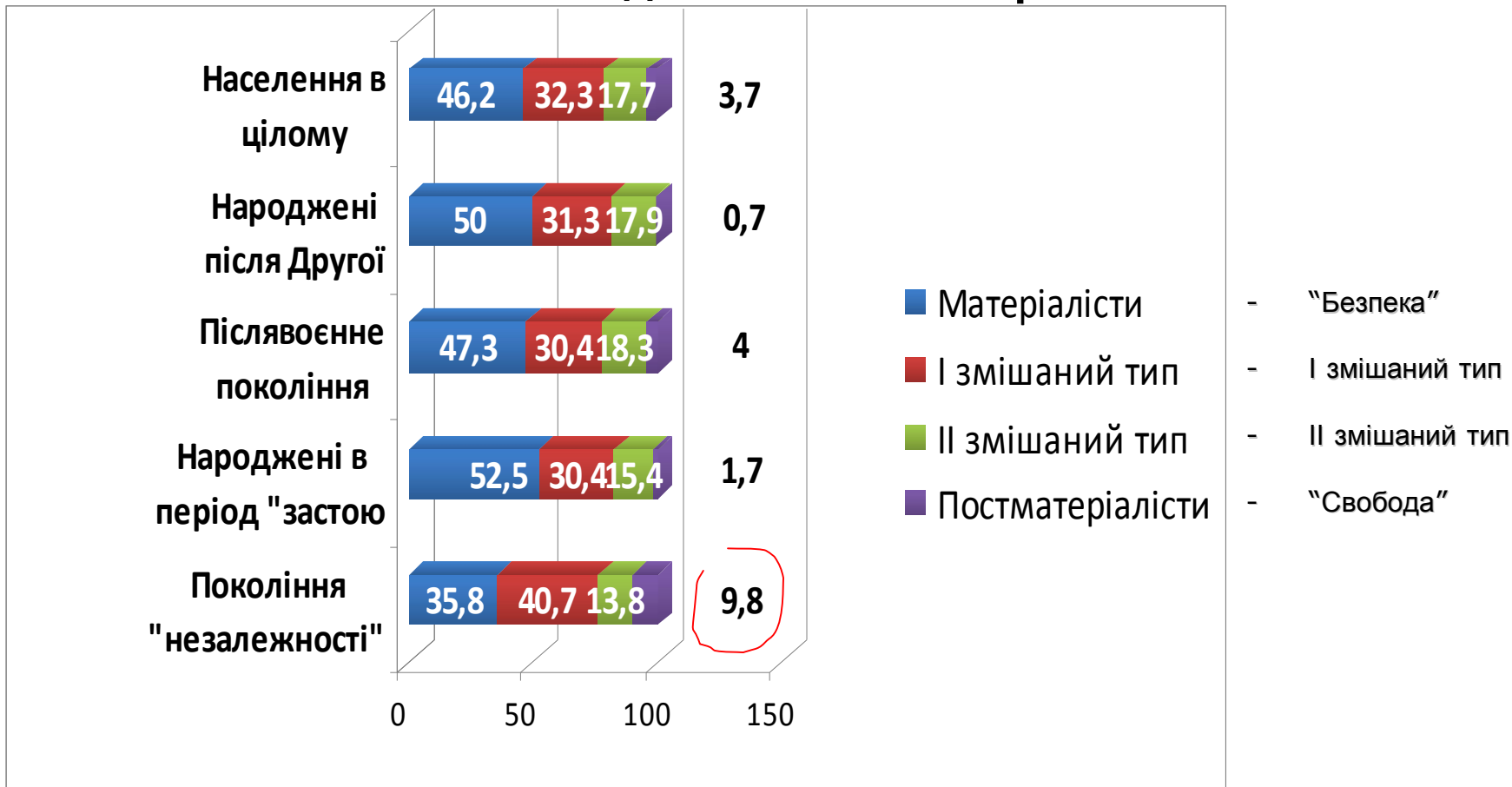
I. “Візантійсько-російський” макро-кластер (Росія, Білорусія, Латвія, **центральна та східна Україна**, більш віддалено – Литва, Болгарія, Македонія, Сербія, Боснія..);

1а. “Візантійсько-турецький” міні-кластер (Румунія, Молдова, **західна Україна**)

II. Романський (австро-німецький) макро-кластер (Австрія, Словенія, Албанія; Німеччина, Чехія, Естонія);

2а. Східно-європейський міні-кластер (Угорщина, Польща, Словаччина, Герцеговина..)

Ціннісні профілі чотирьох поколінь українського суспільства за ціннісною субшкалою «Безпека vs. свобода», %, дані EVS-4, методологія Р.Інглегарта

Порівняння з північно-європейськими країнами "загального добробуту" (Данія, Фінляндія, Швеція, Норвегія, Ірландія) :

"матеріалістів" 23- 40 %
 "постматеріалістів" 7 -14 %.

2. Активність:

Позаорганізаційні форми політичної участі класів в групах країн і за формами класових відносин, середня кількість фактів участі за останні 12 місяців (від 0 до 4) - (EVS- 4 хвиля)

Альтернативні класові позиції	А GB FR NL	Б PT GR	В PL CZ HU	Г RU BG	Україна UA
<i>Капіталістичний розкол</i>					
Капіталісти	1.06	0.43	0.47	0.38	0.24
Дрібні підприємці	1.08	0.26	0.28	0.11	0.39
Наймані робітники	0.81	0.29	0.43	0.24	0.26
<i>Організаційний розкол</i>					
Управлінці	1.10	0.51	0.53	0.32	0.34
Керовані	0.81	0.29	0.24	0.25	0.26
<i>Меритократичний розкол</i>					
Експерти	1.22	0.57	0.70	0.31	0.27
Обслуговуючий клас	0.78	0.30	0.19	0.24	0.26

- Суперечливість соціальної активності у політичному, громадянському, соціальному вимірах.
- До 2012 р. рівень громадянської і соціальної участі залишався значно нижчим на тлі високих показників в більшості країн ЄС.

3. Соціальна солідарність: 3-компонентна структура соціальної солідарності (співпереживання) в просторі 44 європейських країн

КРАЇНА	Глобальна солідарність	Солідарність з ресурснослабкими групами	Локальна солідарність
GB Велика Британія	5,06	5,17	3,96
AT Австрія	4,91	4,50	4,55
CZ Чехія	5,10	4,69	3,73
FI Фінляндія	5,22	5,29	3,10
NL Нідерланди	4,48	4,76	5,42
SE Швеція	4,95	5,07	5,24
PL Польща	4,93	4,64	5,28
BY Білорусь	4,78	4,75	5,20
UA Україна	4,53	5,27	5,14
RU Росія	4,63	5,04	4,94
DE Німеччина	5,50	5,07	5,37
PT Португалія	5,55	5,10	5,13
TR Туреччина	5,68	5,46	5,73
Mean	5,0000	5,0000	5,0000
Max (стовбчик)	Швейцарія	Косово	Туреччина
Min (стовбчик)	Україна	Нідерланди)	Фінляндія

Європейські країни в просторі середніх значень трьох компонентів солідарності, ієрархічний кластерний аналіз, метод Варда

Висновки:

I.1. Соціальна якість суспільства, його ціннісна та активістська складові є незадовільними на тлі досягнутих формальних параметрів ліберальних інститутів.

2. Залежність структурних трансформацій від:

- Якості інституційних реформ і політичного управління,
- Досягнення стану економічної безпеки суспільства,
- Соціальної якості суспільства (солідарність, довіра, ідентичність, позитивний соц.капітал),
- Згуртованості суспільства навколо цінностей свободи і соціальної участі (активізму).

«Історико-культурна спадщина» в суспільній свідомості «задає» сильні бар'єри структурних трансформацій .

II.1. В Україні до цього часу не сформовано активного, структурованого суспільства, згуртованого навколо спільних цінностей.

Відтворюється чітка регіональна структура, яка проявляється не тільки в мові і політичній поведінці, але й у ціннісній свідомості людей.

2. Проблемним залишається параметр соціального активізму: соціальна активність нижче, чим в більшості країн Європи.

Активізм вище у більш ресурсних соціальних груп. Дрібні бізнесмени, підприємці є найбільш залученими до громадянської активності, волонтерства.

Мають значення генераційні відмінності.

Збільшення доходу індивідів в Україні не підвищує рівень соціальної активності.

3. Солідарність має родинно-локальний характер, у відношенні до слабoresурсних груп є на “середньоєвропейському” рівні.

Вихід за межі локальності – умова розвитку суспільства.

4. Високі соціальні ризики життя (одні з найвищих в Європі) - сильний бар'єр суспільного розвитку.

5. В суспільстві домінують цінності виживання, а не самореалізації, свободи і досягнення.

Серед більш освіченого покоління молоді “постматеріальний” компонент цінностей – на рівні економічно успішних країн Європи.

Вища освіта має позитивний ефект у структурних трансформаціях.

Можливі варіанти соціального розвитку українського суспільства (в межах моделі):

1. Негативний варіант - нестабільність, нездатність до розвитку.

Умови \ чинники:

- Неподолання регіональних розколів ціннісного характеру;
- Відсутність зсуву суспільства у бік цінностей свободи, досягнення, самореалізації;
- Стагнація в розвитку громадянського суспільства, соціальної активності;
- Неподолання локальної моделі солідарності і впливу негативного соц. капіталу;
- Відтворення структурних деформацій, неузгодженостей, соціальної поляризації, високих ризиків життя = структура не забезпечує доступ більшості населення до необхідних ресурсів, суттєво обмежує життєві шанси.

2. Позитивний варіант розвитку за умов припинення військового конфлікту, проведення системних реформ в державі і зовнішньої підтримки.

Сприятливі чинники:

- Політичний рух держави до **євроінтеграції**, який буде зменшувати регіональні розколи і сприяти зсуву ціннісної структури суспільства в бік цінностей свободи, досягнення і самовираження,
- Посилення **національно-громадянської ідентичності** в суспільстві, зростання національної гордості; вихід солідарності за межі локальностей;
- Розвиток **громадянської та соціальної активності**, знаходження способів взаємодії між різними секторами ГС, ГС та інститутами держави на тлі підвищення економічної і соціальної спроможності суспільства (його ресурсності).

Основні результати:

1. **Розроблено систему соціологічних показників структурних трансформацій українського суспільства**, яка помітно доповнює інституціональні виміри і яку доцільно покласти в основу моніторингу структурних трансформацій та соціальних наслідків реформ;
2. розроблено соціологічну **модель механізму структурних трансформацій і способи їх комплексного соціологічного оцінювання** з точки зору параметрів соціальної якості суспільства та відповідності модернізаційним вимірам;
3. виявлено **соціальні виклики** структурних трансформацій для розвитку суспільства, соціальної безпеки і євроінтеграційних процесів;
4. надано **комплексну характеристику суперечностей** взаємодії інститутів влади та громадян України у вирішенні питань якості життя, соціальної згуртованості та соціального залучення.

Дякуємо за увагу!

Базова література:

- Jens Alber & Tony Fahey (2004) Perception of Living conditions in an enlarged Europe \ Quality of Life in Europe. – European Commission, WZB – www.eurofound.eu.int/qual_life
- Dorothy Watson, F.Pichler & C.Wallace (2010) Subjective Well-being in Europe / Second European Quality of Life Survey. – European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions.
- Sen A. Development as freedom. New York: Anchor Books; 1999
<http://www.eurofound.europa.eu/pubdocs/2009/108/en/1/EF09108EN.pdf>
- The European Social Model - <http://www.etuc.org/a/2771>
- Норт Д., Уоллис Д., Вайнгаст Б. Насилие и социальные порядки. Концептуальные рамки для интерпретации письменной истории человечества/ Пер. с англ. Д.Узланера, М.Маркова, Д.Раскова, А.Расковой. М.: Изд. Института Гайдара, 2011
- Pamela Abbott & Claire Wallace (2010) EXPLAINING ECONOMIC AND SOCIAL TRANSFORMATIONS IN POST-SOVIET RUSSIA, UKRAINE AND BELARUS. In: European Societies - http://www.abdn.ac.uk/socsci/documents/Abbott_Wallace_2010.pdf
- Pamela Abbott and Claire Wallace. (2012) Social Quality: A Way to Measure the Quality of Society. Social Indicators Research, 2012, Aug. 180 (1)/ - Pp. 153 – 167/ - <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3384781/>
- Veenhoven R. Quality of life in an individualistic society. A comparison of 43 nations in the early 1990 s. Social Indicators Research. 1999;48:157–186.
- Норт Д. (1989) Институты и экономический рост: историческое введение

Модель механізмів трансформації суспільства дозволяє зрозуміти загальні регулярності процесу у постсоціалістичних суспільствах

Теза 1. - 4 пізнавальні принципи:

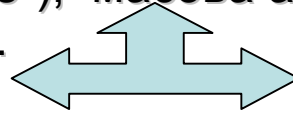
1. **Визнання процесуальності** як фундаментальної характеристики структурних трансформацій.
2. **визнання відносно незалежної логіки** в розвитку окремих компонентів суспільства (інститутів, культури).
3. **Важливість конструктивного потенціалу соціальних дій (agency)** індивідів в процесі трансформації, який здатний продукувати кооперативні наслідки системного характеру і створювати нові форми соціальних відносин і практик.
4. **Вирішальна роль цінностей** (мас і еліт) у трансформаційному розвитку, які підтримують, спрямовують або блокують зсуви у соціальних інститутах і відповідних практиках.

ВИСНОВКИ: Фази структурних трансформацій:

1. **Початкова фаза («шокова терапія»): цілеспрямований інституційний зсув системи шляхом реформування базових інститутів** - (конструювання ринку, лібералізація публічної сфери, конструювання громадянського суспільства, конструювання мобілізація нації). - Домінування соціального оптимізму.
2. **Перехідна фаза («падіння»)- 1991–1998 – “Велика посткомуністична депресія”, “культурна травма” (П.Штомпка) -**
Регулятори «хаотичного капіталізму» (D.Lane 1999; 2000), механізми “рекомбінантних практик” (Д.Старк); А.Пржеворський (1990р.): “start-stop-start” цикл економічних реформ і соціальних реакцій на них.
3. **Фаза просунення змін, їх укорінення в соц.структурі та культурі – з початку 2000-х рр. - Регулятори «комбінованого капіталізму»** (держава ініціює \ підтримує утворення конгломератів, ринків, соціально-економічних мереж, механізми “state capture”); масова адаптація до нового порядку і посилення конфлікту інтересів.

4А. **Просунута фаза системної консолідації (посттрансформаційна) –**

не відбулась

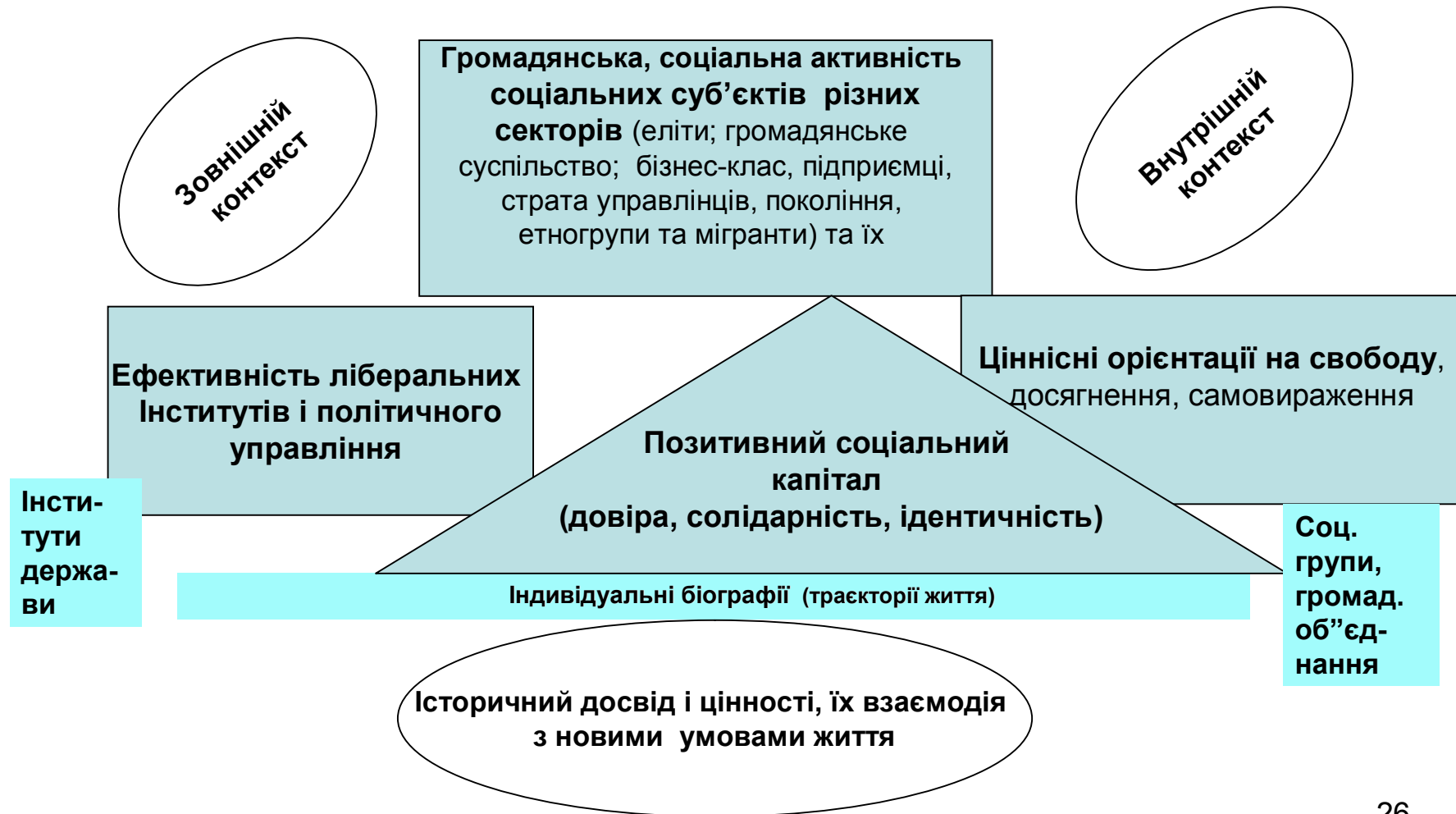

4Б. **Фаза стагнації в стані «подвійної інституціоналізації**

системи» - посилення аномії, конфлікту інтересів, незадоволення системою нестабільності.

Соціологічна модель механізму структурних трансформацій:

– синергія 4-х компонентів: соціального, людського, фізичного, секторного + роль норм, цінностей :

Що впливає на легітимацію нового суспільного порядку?

Фактори соціальної участі
(волонтерська робота в соціальній сфері)
 Четверта хвиля EVS 2008-2010 рр. Бінарна логістична регресія,
 нестандартизовані коефіцієнти)

	Україна	Німеччина	Франція	Польща	Росія	Білорусь
постматеріалі стичні	0.748	0.171	0.451***	-0.016	0.361	0.435*
цінності	(1.86)	(1.45)	(3.77)	(-0.05)	(0.82)	(2.05)
рівень доходу	0.009	0.420***	0.083	0.249	-0.072	0.090
	(0.03)	(4.26)	(0.82)	(0.94)	(-0.22)	(0.55)
задоволеніст ь життям	0.019	0.142***	0.094*	0.272*	0.083	0.042
	(0.22)	(3.44)	(2.35)	(2.10)	(0.81)	(0.63)
рівень освіти	0.284	0.150**	0.070	0.374**	0.179	0.233*
	(1.82)	(2.77)	(1.78)	(2.95)	(1.21)	(2.34)
Константа	-7.218***	-4.859***	-3.706***	-8.347***	-6.164***	-5.662***
	(-5.37)	(-11.03)	(-9.14)	(-6.05)	(-4.90)	(-6.74)
N	1294	1749	1341	1095	1229	1307 ₂₈